

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА СОЦІОЛОГІЇ ТА ПОЛІТОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувачка випускової кафедри
_____ О.А. Хомерікі
« _____ » _____ 2022 р.

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО РІВНЯ БАКАЛАВР
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 054 «СОЦІОЛОГІЯ»
ОПП «Соціологія»

Тема: Взаємодія поколінь в українському суспільстві

Текст роботи містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Виконавець: студент СЛ – 411 **Бондаренко Анастасія Сергіївна**

Керівник: кандидат політичних наук, доцент, **Прокопчук Ірина Іванівна** .

Нормоконтролер: _____ **Стригуль М.В.**

КИЇВ 2022

РЕФЕРАТ

Дипломна робота містить: 55 сторінок, 32 посилання на літературні джерела.

Об'єкт дослідження: взаємодія поколінь.

Мета роботи: виявити характер взаємодії поколінь в українському суспільстві.

Методи дослідження: аналіз літератури та даних, узагальнення теоретичних тверджень, типологізація результатів інших авторів, їх порівняння, систематизація та синтез.

Предмет дослідження: взаємодія поколінь в українському суспільстві.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні **завдання:**

1. Розглянути теоретичні засади вивчення взаємодії поколінь;
2. Визначити характер міжпоколінної взаємодії в сім'ї;
3. Здійснити порівняльний аналіз думок молоді та дорослих щодо характеру процесу дорослішання молоді;
4. Проаналізувати практики взаємодії поколінь в українському суспільстві.

Ключові слова: СОЦІАЛІЗАЦІЯ, ПОКОЛІННЯ, МОЛОДЬ, СІМ'Я.

ABSTRACT

Thesis contains: 55 pages, 32 references.

Object of research: interaction of generations.

Aim: to identify the nature of generational interaction in Ukrainian society.

Research methods: analysis of literature and data, generalization of theoretical statements, typology of results of other authors, their comparison, systematization and synthesis.

Subject of research: generational interaction in Ukrainian society.

To achieve this goal it is necessary to solve the following tasks:

1. Consider the theoretical foundations of the study of generational interaction;
2. To determine the nature of intergenerational interaction in the family;
3. Carry out a comparative analysis of the opinions of young people and adults on the nature of the process of growing up young people;
4. Analyze the practices of intergenerational interaction in Ukrainian society.

Keywords: SOCIALIZATION, GENERATION, YOUTH, FAMILY.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПОКОЛІНЬ	10
1.1. Соціологічні підходи до вивчення взаємодії поколінь	10
1.2. Міжпоколінська взаємодія в сім'ї як соціальна взаємодія	22
Висновок до першого розділу	35
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПОКОЛІНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ	36
2.1. Емпіричне дослідження «Специфіка процесу дорослішання молоді: порівняльний аналіз думок молоді та дорослих»	36
2.2. Практики міжпоколінських взаємодій: результати фокус-групових дискусій	50
Висновок до другого розділу	57
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Одним із проявів соціальних негараздів у суспільстві є порушення міжпоколінних зв'язків, які призводять до втрати універсальних цінностей і норм, втілених у традиції та звичаї. В сучасних суспільствах значно загострилися проблеми взаємин між поколіннями. Дана тенденція стала проявлятися ще в ХІХ ст., однак мала локальний характер, але протягом ХХ століття вона істотно загострилася внаслідок підйому молодіжного, зокрема студентського, руху в 1960-70-х роках. З того часу вона почала набувати глобальних масштабів.

Події сучасного світу характеризуються стрімкими змінами, які мають чітку тенденцію до прискорення. Сучасні покоління дітей опиняються в якісно новому середовищі, котре суттєво відрізняється від середовища, в якому зростали їхні предки. Міжвікові стосунки мають суттєве значення з точки зору опанування соціально-культурного досвіду та у становленні окремої особистості в освітньому, сімейному, інформаційному, трудовому середовищі. Практики успішного міжвікового спілкування виявляються затребуваними в різноманітних життєвих ситуаціях, що дає переваги тим людям, які здатні їх вміло застосовувати на практиці. Трансляція життєвого досвіду від старших поколінь до молодших була і є важливою запорукою проходження особистісного зростання особистості на певних вікових етапах життя. Мотивація індивіда, що пов'язана з прагненням «реалізувати себе» у наступних поколіннях свідчить про належний рівень психологічного здоров'я та особистісної зрілості індивіда.

Першим середовищем, в якому особистість опановує досвід міжпоколінних відносин є родинне середовище. Це саме ті взаємини, які складаються з батьком, матір'ю, братами, сестрами, дідусями, бабусями та іншими родичами. Досвід, що засвоюється в перші етапи онтогенезу значною мірою визначає готовність та налаштованість до міжвікових стосунки, які збагачують усіх учасників взаємодії, або ж застосовуються лише з метою

отримання односторонніх переваг та преференцій. Складність та недостатня дослідженість феномену міжпоколінної взаємодії зумовлює актуальність розробки обраного напрямку дослідження.

Довідка про ступінь наукової розробки теми дипломного дослідження.

Вперше проблематика взаємодії між членами сім'ї згадується ще в працях античних філософів - Платона, Аристотеля, Зенона, Анаксагора, які сім'ю розглядали як перший суспільний досвід, аналізували значення сім'ї в підтримці соціального порядку в суспільстві. Важливе значення для розуміння сімейних взаємовідносин та міжособових комунікацій мають роботи М. Мацьковського, І. Кона, А. Харчева. Проблематика взаємодії батьків та дітей тісно пов'язані зі спадкоємством традиційних культурних норм. Т. Харіс, Р. Річардсон, Е. Берн досліджували вікові періоди, якнайбільш сприятливі для засвоєння соціальних цінностей і норм, а також розвиток і становлення емоційного зв'язку дітей і батьків.

Проблематика соціальної взаємодії поколінь ґрунтовно висвітлена Г. Спенсером, який вважав, що людина стає соціальною істотою саме в результаті тривалої еволюції. М. Михайлова, Е. Балабанова, С. Ярушенко, З. Саралієва досліджували процес спадкоємності культурних особливостей в сім'ї та різноманітних соціальних групах, зокрема процеси депривації, а також трансляції культури від покоління до покоління. Саме сім'я будучи могутнім інститутом соціального проектування, закладає основи розвитку ціннісного потенціалу представників нового покоління. Це зумовлює новий дискурс, котрий дає змогу простежити динаміку міжпоколінської взаємодії.

У сучасній науковій літературі стосовно проблем взаємовідносин поколінь панують дві точки зору. Одні вчені обґрунтовують ідею постійно прогресуючого глобального загального розриву між поколіннями (С. Паркінсон, М. Мід). Інші ж вказують на маятниковий характер взаємовідносин між поколіннями. На їхню думку, періоди конфліктів чергуються із періодами спадкоємності (Л. Фойер, Х. Ортега-і-Гассет).

Історичний аспект розвитку міжпоколінської взаємодії присвячені роботи А. Корінфа, У. Колесова, А. Толстих. Етнологічні роботи М. Громико та Т. Бернштам аналізували ставлення до старості у слов'янській культурі, а також значення вікової диференціації в сімейному і соціальному житті. Взаємини поколінь у сучасній сім'ї досліджували Є. Балабанова, М. Александрова, М. Михайлова, О. Жваво, В. Шапіро, З. Саралієва.

Важливими для аналізу міжпоколінської взаємодії мають роботи Ю. Лотмана та Б. Дубіна де описаний зв'язок змін із культурно-історичними традиціями розвитку суспільства. Сьогодні посилюється увага до геронтологічної тематики через призму усвідомлення статусу людей поважного віку як особливої соціальної проблеми (А. Дмитрієв, В. Альперович, Н. Сачук, М. Елютіна, А. Рубакін, Є. Стеженська, В. Шапіро та інші).

Сьогодні вже проведено ряд досліджень щодо вивчення розривів і конфліктів між поколіннями. Зокрема, американський соціолог Л. Фойер стверджував, що конфлікт між поколіннями є універсальною темою людської історії, який ґрунтується на початкових особливостях людської природи і є важливою рушійною силою історії.

Психоаналітики стверджують, що в основі конфліктів між поколіннями лежить Едіпів комплекс (підсвідоме суперництво між батьком і сином) та комплекс Електри (підсвідоме суперництво між матер'ю і дочкою). Хлопець не лише змагається з батьком, але й заперечує його як зразок для наслідування, відмовляючись від свого соціокультурного спадку.

Представники авангардизму розглядають молодіжну контркультуру як ефективну, надійну та радикальну опозицію до консервативних елементів в суспільстві. Зазначені пояснення природи конфлікту поколінь та суб'єктивні оцінки молоді, що схильна суттєво перебільшувати ступінь своїх відмінностей від предків, мають бути доповнені об'єктивним аналізом реальних відмінностей та їхніх причин.

Взаємодія поколінь є похідною характеристикою соціальної структури

та соціальних стосунків (Ш. Айзенштадт, Т. Парсонс). Міжпоколінські взаємодії на мікрорівні соціальних зв'язків у сім'ї є особливо значущими, адже в малій соціальній групі стосунки людей мають саме безпосередній характер. Тому важливим є для кожного знати своє минуле та свою генеалогію.

У дослідженнях А. Рубакіна, І. Ліхницької, Є. Стеженської, Н. Сачук проаналізовано чинники, що змінюють соціальний статус представників різних поколінь та призводять до розриву міжпоколінної взаємодії, зокрема: зруйнування патріархального багатопокілінного клану, поширення нуклеарної сім'ї, зміна характеру праці в сучасному суспільстві, знецінення набутого досвіду старших поколінь, поширення негласного правила усунення від роботи людей передпенсійного віку тощо. Зазначені тенденції призводять до знецінення поваги до старості серед молодого покоління та посиленню геронтофобної установки в масовій суспільній свідомості.

Питання взаємодії поколінь в українському суспільстві досліджували Н.Коваліско, С. Макеєв, Є.Головаха, К.Зарембо, О.Іваненко, К.Нагорняк, Т.Сенюшкіна, Л.Малиш, Л.Новикова та інші.

Мета і завдання виконання дипломної роботи.

Метою є виявити характер взаємодії поколінь в українському суспільстві.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання:

1. Розглянути теоретичні засади вивчення взаємодії поколінь;
2. Визначити характер міжпоколінної взаємодії в сім'ї;
3. Здійснити порівняльний аналіз думок молоді та дорослих щодо характеру процесу дорослішання молоді;
4. Проаналізувати практики взаємодії поколінь в українському суспільстві.

Об'єкт дослідження: взаємодія поколінь.

Предмет дослідження: взаємодія поколінь в українському суспільстві

Методи дослідження. Методи дослідження були добрані відповідно до

поставлених мети та завдань: аналіз літератури та даних, узагальнення теоретичних тверджень, типологізація результатів інших авторів, їх порівняння, систематизація та синтез.

Для проведення авторського соціологічного дослідження в рамках виконання роботи був застосований метод опитування (анкетування).

Наукова новизна отриманих результатів.

- розглянуто теоретичні засади вивчення взаємодії поколінь;
- визначено особливості міжпоколінської взаємодії в сім'ї;
- з'ясовано специфіку процесу дорослішання молоді через порівняльний аналіз думок молоді та дорослих;
- проаналізовано практики взаємодії поколінь в українському суспільстві.

Теоретичне і практичне значення отриманих результатів.

Теоретична значимість дослідження полягає в тому, що воно сприяє розкриттю особливостей міжпоколінської взаємодії в сім'ї. Практична значимість дослідження полягає в розробці пропозицій та рекомендацій, які допоможуть оптимізувати практики взаємодії поколінь в українському суспільстві.

Коротка довідка про структуру роботи. В структуру роботи входять вступ, два розділи, висновки, список використаних джерел. Список використаних джерел налічує 32 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПОКОЛІНЬ

1.1. Соціологічні підходи до вивчення взаємодії поколінь

Прогрес сучасного українського суспільства проходить в умовах суттєвих змін у сферах політики, економіки й культури. Вони розпочалися з моменту відновлення незалежності Української держави. Перехід до нових форм економічного ладу призвів до кардинальних змін у соціальних і політичних явищах та процесах та вплинув на суттєву трансформацію системи цінностей відразу кількох поколінь.

Замість колективних форм суспільної свідомості, котрі культивувала попередня система, прийшла нові форми ціннісної ієрархії індивідуалізму, які є притаманними для сучасних суспільств західного світу та орієнтуються переважно на матеріальні стимули діяльності з метою отримання прибутку. Однак, різні покоління неоднаково пристосувалися до нової системи цінностей. Найважче адаптація до нових соціальних умов очікувано відбулася серед людей середнього і старшого віку, тоді як представники молодого покоління значно органічніше вписалися до нової моделі соціальних та економічних відносин.

Загальна спільність соціального простору та історичного часу українського суспільства має своєрідну рефлексію в дискурсі міжпоколінської взаємодії. Загалом проблематика солідарності поколінь може бути рефлексована за допомогою таких категорій як відповідальність, обов'язок, рівність можливостей та доступу до ресурсів і матеріальних та духовних цінностей.

Мова тут йде саме про вибудовування принципу взаєморозуміння між представниками різних поколінь в нових соціальних умовах, оскільки кожне нове покоління несе власну частку відповідальності за збереження та

існування своїх традиційних цінностей, які на сьогодні зазнають впливу й активної корекції, разом із справедливим соціальним розподілом ресурсів, що мають належати усьому суспільству.

Актуальність проблеми міжпоколінської взаємодії та солідарності зумовлена такими важливими тенденціями, що є характерні сучасному етапу розвитку українського суспільства:

- зміни у віковому складі українського суспільства, які зумовлені не лише загальносвітовими тенденціями, а й суто внутрішньоукраїнською специфікою;
- бажання більш справедливого розподілу майнових і соціальних ресурсів суспільства;
- зростаюча орієнтація всіх сфер життя на радикальні і швидкі соціальні зміни.

При вивченні проблематики міжпоколінської взаємодії основним елементом наукового інтересу є саме спільність символічних цінностей кожного окремого покоління, і вже саме на цій основі розробляють механізми формування тих цінностей, які сприяють подоланню конфлікту між поколіннями в політичному і соціальному просторі.

Насамперед, це такі цінності, як взаємодопомога, відповідальність, зацікавленість один в одному, спільні для всіх мета і завдання. Важливого значення набуває й процес формування спільного бачення різних поколінь щодо єдності національних інтересів та формування власного культурно-символічного простору, в якому особливе місце відводиться такій суспільній цінності як патріотизм.

Вже з початку XXI ст. соціологи остаточно зафіксували феномен так званого розриву між поколіннями. Дослідження, що були проведені у різних країнах, засвідчили, що різні покоління сьогодні живуть в різному вимірі часу і простору.

Це, зокрема, прозвучало в доповіді італійського соціолога Мартіна Колі, оприлюдненій в рамках пленарної сесії десятої конференції Європейської

соціологічної асоціації під назвою «Соціальні відносини в часи турбулентності» у Женеві 7-10 вересня 2011 р. Міркуючи про конфлікт поколінь у сучасному суспільстві, Колі звернув увагу на суттєво різний життєвий досвід поколінь на рубежі ХХІ століття з різним культурно-символічним простором своєї колективної пам'яті [14].

Особливість сучасного міжпоколінського конфлікту полягає в тому, що втрачається традиційна конфігурація протистояння дітей та батьків з розривом тривалістю в одне покоління. Конфлікт між поколіннями сьогодні проходить вже не просто по лінії юнаки/дорослі, а він набуває більш складної форми: юнацтво/середній вік/літній вік. Як наслідок, учасниками конфлікту одночасно стають вже кілька вікових груп.

Окрім цього, результати соціологічних досліджень останнім часом все частіше фіксують так званий феномен продовженої молодості, який полягає у більш пізньому переході молодих людей до активної соціальної самореалізації.

Також поступово подовжується й тривалість соціальної активності в старшій віковій групі. Разом з тим, демографами фіксується все більше старіння населення у більшості країн вже не лише західного світу.

Оцінюючи становище сучасної солідарності поколінь в Україні, варто говорити також про різні підходи до стратифікації життєвого досвіду, які є характерними для основних вікових груп. Оскільки специфіка життєвого досвіду визначає й особливості ціннісних установок, які в свою чергу визначають особливості життєвої стратегії та її плани на майбутнє.

У колективній свідомості нинішніх поколінь в Україні фіксують такі найважливіші події історії, які зовсім не перетинаються в загальному аксіологічному просторі: Друга світова війна, післявоєнні роки і холодна війна, перебудова та падіння Берлінської стіни, Чорнобильська аварія, розпад СРСР і біполярного світу, Революція на граніті, відновлення незалежності Української Держави, Помаранчева Революція, Революція Гідності, російсько-українська війна.

Суттєві соціальні зміни, які відбулися в Україні за порівняно малий історичний проміжок часу, зумовили необхідність осмислення проблеми соціального часу та її рефлексії в контексті розриву між поколіннями. Зазначене проблемне поле орієнтує на дослідження зв'язків між минулим часом, сьогоденням та майбутнім, а також акцентує увагу на таких аспектах концепції часу як історичні розриви та проблематика колективної пам'яті.

В українському суспільстві, якому притаманні цивілізаційне розмаїття та суперечливість процесу політичної самоідентифікації особистості в рамках міжрегіонального протистояння у культурно-історичному вимірі, вищезазначене має пряму проекцію і на діалог між поколіннями.

Результати соціологічних досліджень з часів відновлення незалежності свідчили про чітко виражений регіональний характер проблематики ідентичності населення України. Відповідно, це дійсно створювало реальні ризики фіксації ментальних відмінностей та вже їх трансляції від одного покоління в інше покоління, що призводило до взаємного відчуженню населення різних регіонів, яке тривалий час зберігалося не лише на рівні стереотипів, але також і традицій, що формувалися під впливом якраз колективної пам'яті поколінь.

Людина звертається до свого попереднього досвіду, розглядає його як орієнтир для ухвалення рішення в умовах сьогоденні через призму прогнозу на майбутнє. Соціальні інтерпретації проблематики колективної пам'яті відображаються й у просторі приватного життя у формі інтересу до власної передісторії, а також історії сім'ї протягом кількох попередніх поколінь. Люди звертаються до історичної пам'яті своєї родини в пошуках аргументів з метою їх використання в якості культурного ресурсу при продукуванні нових ідентичностей [12].

Часто суб'єктивне відчуття соціального часу корегується з боку політичних акторів, які вдало використовують сформовані ідентифікаційні практики як культурно-символічний ресурс певних маніпулятивних технологій. Символічний же простір колективної пам'яті й соціального часу

піддається конструюванню, унаслідок чого вже стає досить зручним ресурсом спрямованим на досягнення власних політичних цілей.

Адже минуле, сьогодення та й майбутнє відчувається кожним індивідом під впливом власного досвіду й особистої інтерпретації своїх сподівань та надій. Високий рівень розвитку сучасних політичних маніпулятивних технологій сприяє активному використанню зазначеного ресурсу в умовах передвиборної боротьби та в інтересах еліт та лідерів, адже спрямована саме на досягнення політичних цілей.

Різні підходи у ставленні до минулого, сьогодення й майбутнього є тими чинниками, що впливають на формування конфліктного потенціалу у відносинах між поколіннями. Ця напруженість посилюється нерівністю можливостей між поколіннями та всередині поколінь у соціальних відносинах. Це призводить до відкритої форми зіткнень і конфліктів.

За своєю емоційною насиченістю взаємини поколінь в суспільстві є аналогічними стосункам між чоловіками і жінками: дисбаланс стосунків має форму агресивного тиску зі сторони старшого покоління, а у відповідь проявляється латентна невдоволеність зі сторони молодших поколінь. Це може призвести до соціального протесту і навіть вибуху, прикладом чого можна навести радикальні молодіжні рухи в Європі у 1960-х роках.

Разом з тим, вибудовування стосунків між поколіннями, як і кожна з форм соціальної взаємодії, включає в себе не лише конфліктний потенціал, але й вагомий функціональний ресурс позитивних змін, які оновлюють суспільні відносини. Застосування цього ресурсу потребує відповідного соціального контролю у позитивному сенсі а також конструктивного впливу з боку громадянського суспільства та держави.

Щодо українського сьогодення подальший малоконтрольований перебіг конфліктних відносин між поколіннями може набути вигляду культурного або політичного конфлікту та економічного протистояння щодо справедливого розподілу суспільних економічних ресурсів між різними когортами, які вступають до трудового життя, а також між працюючими та пенсіонерами.

Особливий аспект проблематики пов'язаний із поступовим старінням населення України, що є характерним також і для інших країн західного світу.

Тенденція до старіння населення є однією з домінуючих тенденцій нинішнього сторіччя. Цій тенденції сприяють зниження темпів народжуваності разом із збільшення тривалості життя серед старших вікових груп. Відповідно до оприлюднених даних Фонду Організації Об'єднаних націй в сфері народонаселення, на сьогодні кожен дев'ятий перебуває у віці старше 60 років.

Згідно з прогнозами уже до 2050 року прогнозами даний вік буде характерним вже для кожного п'ятого у світі і буде становити 22% населення всього світу. При цьому у 1950 році у світі було 205 мільйонів осіб віком 60 років і більше. Зараз лише у Японії людей похилого віку є понад 30% населення. Згідно з прогнозами до 2050 року разом з Японією ще 64 країни увійдуть в число країн, де люди похилого віку будуть складати більше третини населення. Також у 2050 році кількість людей поважного віку вперше перевищить число дітей молодших за 15 років [16].

Загальносвітові тенденції старіння населення мають в умовах України ще більш трагічні наслідки. Раніше це було обумовлено тим, що суспільство не могло подолати системну кризу, найбільш гостримими проявами якої були економічна та демографічна кризи. Це засвідчує аналіз статистичних даних Державного комітету статистики України. Зокрема, за період з 1990 - 2004 рр. населення в Україні скоротилося із 51 млн 556 тис. до показника 47 млн 442 тис осіб. Це свідчить про те, що лише за ці роки суспільство втратило 4 мільйони населення, причому в ці роки темпи депопуляції складали 92,0% .

Станом на 1 вересня 2012 року в Україні, згідно з тими ж даними Державного комітету статистики, налічувалося вже 45 млн 559 тис, тобто впродовж цих 8 років українське суспільство втратило іще близько 2 мільйонів, тоді як загалом за роки незалежності населення на той час скоротилося вже на 6 мільйонів. Для порівняння демографічних втрат, яких зазнала Україна до 2013 року, наведемо кількість населення сучасної Данії -

це 6 мільйонів. Вже тоді прогнозували демографи, що за умови збереження зазначених демографічних тенденцій населення України до 2050 року буде становити не більше 30 мільйонів чоловік. Це було б з огляду на скорочення частки молоді у складі населення на загальному фоні прогресуючого старіння населення України.

Варто зауважити, що тенденції динаміки загального старіння населення України загалом не викликав оптимізму. Адже у 1959 році люди віком понад 60 років в Україні становили 4 млн 387 тис (10,5% серед всього населення), у 1970-му - 6 млн 563 тис (13,9%), у 1979-му - 7 млн 764 тис (15,7%), у 1989-му - 9 млн. 256 тис (18%), у 2001-му - 10 млн 323 тис (21,4%) [4, с. 10].

Натомість чисельність молодих людей віком від 14 до 35 років в Україні у загальній чисельності населення напередодні 2013 року становила 14,6 млн чоловік, або 31,9%. Це було лише на 4 млн більше, ніж кількість людей похилого віку. Для порівняння з 1991 роком кількість молоді скоротилася більше 10% від їх загальної чисельності - на 1 млн 626 тис. чоловік [7, с. 6].

Про демографічні диспропорції в Україні свідчили й скорочення у загальній структурі населення країни частки дітей. Унаслідок зменшення народжуваності напередодні 2013 року кількість учнів у школах зменшилась з 7 млн до 4 млн 300 тисяч тобто майже в два рази, причому в сільській місцевості до 1 млн 400 тисяч з 2 млн.

Після 2013 року демографічна ситуація в Україні значно погіршилася. У 2014 році були окуповані території Криму та окремих районів Луганської та Донецької області. Значне населення стали тимчасово переміщеними особами. У 2022 році в результаті прямого воєнного вторгнення Росії кількість внутрішньо-переміщених осіб зросла багатократно, також велика частина громадян переважно молодого та середнього віку взагалі покинула межі України.

Тому чисельність й відсоткова частина людей старшого віку в Україні зростає значно швидше, ніж серед інших вікових груп, відповідно кількість дітей все більше скорочується, тому українське суспільство на даний момент

не готове відповісти на пов'язані з цими демографічними зрушеннями виклики, ризики та небезпеки. Багато питань постає у сфері пенсійної системи, трудових ресурсів, медичного обслуговування населення, і усе це має безпосередню проекцію на відносини між поколіннями.

Також актуальною проблемою сучасної української молоді можна назвати її порівняно пізніше дорослішання, яке зумовлено не лише загальними глобальними тенденціями, а також і системною кризою українського суспільства, яка призводить до серйозних трансформацій життєвих установок у молодіжному середовищі.

За умов, коли під впливом нових умов ринку та політичної трансформації суттєво змінюються інституціональні основи суспільства, відбувається інертність при виборі важливих траєкторій індивідуального розвитку, що призводить до невідповідності суб'єктивних життєвих потреб та об'єктивних результатів діяльності, характерних для конкретного етапу життя [17].

Роль соціального регулятора конфліктних відносин між різними поколіннями здатна виконувати культура міжпоколінської солідарності, що заснована на аксіологічних механізмах взаємодії та діалогу поколінь. Ця культура солідарності поколінь має власну рефлексію щодо формування соціального капіталу, унаслідок чого формується довіра між поколіннями а також відбуваються позитивні зміни стосовно різних вікових груп у сфері розподілу економічних і соціальних ресурсів, культурної спадщини та політичної влади. У свою чергу, це посилює відчуття єдності поколінь щодо усвідомлення своїх національних інтересів.

Таким чином, міжпоколінська солідарність може розглядатися у формі основного чинника запобігання соціальному розколу в сучасному українському суспільстві та формування дискурсів патріотизму у суспільній свідомості.

Поняття «покоління» має довгу історію дослідження, ще в текстах Біблії та інших священних книг давнини було зафіксоване в алегоричній формі.

Таким чином люди ще у стародавніх суспільствах регулярно зверталися до цього феномена при побудові й організації соціального порядку.

Вперше теоретичне обґрунтування проблеми масових поколінь зустрічаємо в роботах К. Манхейма. У своєму есе з проблем поколінь написаному під впливом свого власного досвіду, Манхейм, належачи до так званого «втраченого» покоління, описав формування життєвого досвіду в період після першої світової війни. Проаналізувавши всі попередні філософсько-історичні доробки аналізу поколінь представниками різних національних традицій, Манхейм заклав базу для подальшого вивчення поколінь як масових соціальних груп в сучасній науці.

К. Манхейм здійснював свій аналіз проблеми поколінь на основі творчого переосмислення ідей своїх теоретичних попередників, насамперед, представників німецької та французької традицій теорій трактуванні поколінь.

Романтико-історична традиція, яка існувала в межах німецької школи, розглядала проблеми поколінь як засіб доказу існування суб'єктивного часу як того часу, який по-різному відчувається різними поколіннями, унаслідок чого і формувалася якісна визначеність конкретної історичної епохи.

Зокрема, Дільтей стверджував, що історичний досвід поколінь не може піддаватися вимірюванню, а здатний лише бути пережитим сучасником та зрозумілим для дослідником в термінах якісної своєрідності. Гайдеггер, розвиваючи ці ідеї, ввів до наукового обігу феноменологічне поняття «доля покоління» в яке він вклав розуміння як загального життєвого світу, а також зумовленість індивідуальних доль загальними життєвими обставинами та готовність до певних соціальних можливостей.

Французька ж традиція формувалася під ідейним впливом позитивізму. Вже Огюст Конт розглядав взаємодію поколінь як чинник соціальних змін. Зазначена точка зору виходить з того, що усі без виключення форми людських відносин, включаючи зокрема культуру, творчість, традиції появляються разом із життям лише одного покоління а от при зміні поколінь вже можуть істотно змінитися або навіть зовсім зникнути. На думку Конта, секрети історії

є майже розкритими та є раціонально доступними для математичних розрахунків довжини поколінь.

Д.Юм, розмірковуючи в цьому ж напрямку, підкреслював, що кожне нове покоління раціональним чином обирає для себе такий тип правління, який найбільшою мірою його влаштовує. При цьому саме послідовність поколінь спонукає дотримуватися принципу наступності та орієнтацій на традиційне.

Обидві течії – як французький позитивізм, так і німецька романтико-історична традиція Манхейм використав для вибудовування авторської соціологічної концепції поколінь. Основне своє завдання Манхейм вбачав у тому, щоб продемонструвати, як саме культурні покоління стають політичними та творять соціальну динаміку в герменевтичній традиції.

Манхейм в цілому підходить до трактування покоління як до фактора соціального оновлення. Його цікавить більш поглиблено власне сам механізм реалізації чи не реалізації зазначеного процесу: як саме схожий досвід й умови життя формують загальну свідомість та загальне відчуття причетності до поколінської спільноти, під впливом яких саме й створюються політичні актори.

Внутрішню диференціацію покоління Манхейм відзначав як досвід різних соціальних груп в межах генерації, котрі володіють різною соціально-культурною локалізацією в межах одного покоління - зокрема, ядро покоління та аутсайтери, протилежні політичні та культурні союзи усередині покоління, ступінь ідентичності з окремими соціальними групами.

При цьому найважливішим питанням для себе як дослідника, Манхейм вважав розкриття розуміння витоків солідарності покоління, а також його колективної долі та механізму формування внутріпоколінської єдності.

У сучасній соціології термін «покоління» вживається у двох значеннях:

- у публічній сфері - для вимірювання інтервалу умовних вікових когорт в ході соціальних змін;

- у сфері приватного життя - для вивчення родинних стосунків в межах сім'ї.

У соціальних науках методологічною основою для здійснення аналізу поняття «покоління» є дослідження:

- загального національного генотипу;
- соціальної диференціації великих історичних спільнот щодо історичного або еволюційного розвитку суспільства;
- соціально-історичної специфіки, яка визначається певною часовою локалізацією на історичному відрізку часу [12].

В сучасних дослідженнях поколінь одним з найбільш спірних питань являється визначення меж між поколіннями. За точку відліку кордонів символічного покоління в емпіричних дослідженнях більшість дослідників беруть значну історичну подію або процес, що був спільно пережитий генерацією і залишився в якості найважливішого у пам'яті даного покоління.

При аналізі класифікацій поколінь зазвичай використовують наступні критерії:

- системні характеристики покоління, зокрема культура і склад покоління та поколінські об'єднання;
- біографічні характеристики покоління, зокрема ціннісні орієнтації та життєвий шлях;
- система соціалізації;
- стан засобів масової інформації;
- найважливіші події епохи;
- соціальні можливості суспільства;
- поведінкові зразки.

У країнах західного світу класифікуючи покоління дослідники зазвичай виділяють

- тихе покоління – після другої світової війни;
- покоління протесту - ранній «бемі-бум»;
- втрачене покоління - пізній «бемі-бум»;

- прагматичне покоління (покоління X).

Застосовуючи подібні підходи до класифікації поколінь, варто враховувати, що українські дослідження у цій сфері не мають бути простою калькою з європейських теорій. Це зумовлено тим, що соціальний досвід поколінь та їхня колективна пам'ять сформувалися у нашій країні в суттєво відмінних історичних умовах.

1.2 Міжпоколінна взаємодія в сім'ї як соціальна взаємодія

Проаналізуємо проблематику міжпоколінної та міжвікової взаємодії в контексті розуміння потенціалу ресурсності такої взаємодії у різних соціальних середовищах, зокрема сімейному.

Міжпоколінські стосунки відіграють суттєве значення у глобальному масштабі сучасних суспільств, а також в існуванні на певному етапі життєвого шляху кожної окремої особистості. Кризові явища, що супроводжують сучасну сім'ю неминуче ставлять саме її існування під загрозу, а тому утворюють зони неблагополуччя та напруження в системі молодші/старші члени родини та в системах діти/соціум і дорослі-соціум.

Міжпоколінська взаємодія в сім'ї є особливим видом соціальної взаємодії, яка базується на опосередкованому чи прямому спілкуванні представників різних поколінь. Вона виконує виховну, освітню, комунікативну та інші функції через механізми передачі досвіду до молодших поколінь від старших. Активізація зазначених функцій та збагачення їх змістовного наповнення виступає вагомим ресурсом переживання кожним з членів сім'ї свого власного суб'єктивного благополуччя.

Нині сім'я переживає кризові явища, що виявляються у проявах особистісного неблагополуччя), а також соціального неблагополуччя наприклад - алкоголізм, розпад сім'ї, сирітство. Як продукт егорієнтованої цивілізації, сучасне велике місто у своєму розвитку зорієнтовано саме на особистість та її власні цінності (влада, кар'єра, успіх, слава). Саме унаслідок цього людині індивідуальній, на протипагу цінностям громадськості та родинності, легше відповідати запитам сучасного урбанізованого й технологізованого суспільства аніж сімейній людині.

Загалом сімейні цінності не дуже легко вбудовуються та співпадають з цінностями мегаполісу. Тому розпізнавання системних цінностей та їхнє сприйняття й примирення із персональними орієнтирами членів своєї та членів також інших сімей видається достатньо утрудненим.

Затребуваними на сьогодні є стратегії самозбереження сім'ї, а також окремі тактики розвитку й цього самозбереження. Віднедавна в Україні спостерігається тенденція, котра також зафіксована у багатьох країнах сучасного світу - поширення так званої розширеної, або багатопоколінної/кількапоколінної сім'ї, що стало своєрідною відповіддю на критичний темп та напружений характер життєдіяльності в умовах сучасних високотехнологічних урбанізованих суспільств. У залежності від особливостей та якості наповнення середовища певними елементами, можливо прослідкувати його варіативність та міру віддалення чи наближення до екологічно орієнтованого суспільства.

Сімейне середовище визначається як психологічна реальність що містить в собі стихійно чи цілеспрямовано організовані умови для розвитку особистості, що охоплюють міжособистісне, просторово-предметне, інформаційне, культурне та інші види оточення, в яких відбувається співдетермінація розвитку усіх його членів. Сукупність діяльнісно-комунікативних зв'язків членів сім'ї, будучи проявами стосунків, є психологічною сутністю сімейного середовища.

Міжпоколінська взаємодія в сім'ї є особливим видом соціальної взаємодії, яка базується на опосередкованому чи прямому спілкуванні між представниками різних поколінь, коли створюється середовище діяльнісних та емоційних проявів у системі старші/молодші. Ця взаємодія виконує низку функцій: освітню, комунікативну, виховну та інші функції через механізми префігурації - передача досвіду до старших від молодших поколінь та трансгенерації - передача досвіду до молодших від старших поколінь.

Активізація зазначених функцій і збагачення їхнього змістового наповнення може за певних психолого-педагогічних умов стати змістовним ресурсом переживання кожним з членів сім'ї свого суб'єктивного благополуччя.

У цьому контексті доцільно розглянути введений в науковий обіг Е.Еріксоном концепт генеративності, визначивши його як потребу дорослої

особистості реалізувати себе у тих формах діяльності, результати якої зможуть пережити саму людину. Відповідно до цієї позиції Е.Еріксона [27, С. 63] люди старшого віку можуть та й повинні підтримувати генеративну функцію. Даний мінімум життєвої активності є необхідним для того, щоб залишатися справді живим. Дійсно, зобов'язання у сфері виховання молодого покоління, що проявляється у щоденних та відповідних їх реалізації прагненнях засвідчує також певні соціальну й вікову тенденції.

Генеративність у формі зацікавленості в наступних поколіннях та їхньому вихованні представники старших поколінь проявляють у різноманітних формах життєдіяльності у різних сферах, зокрема у родині. Мак Адамс та Аубін, визначаючи цей психологічний феномен у своїх дослідженнях, позиціонують його структуру, до якої входять такі складові:

- спрямованість на наступні покоління;
- соціальний контекст;
- визначення генеративних цілей;
- визначення дій для досягнення цих цілей;
- прагнення до символічного безсмертя;
- наративний зміст дій.

Генеративність є прагненням брати активну участь в житті інших людей, а також наявність власного внеску в суспільні надбання та навколишній світ який проіснує довше за життя тієї людини, що зробила цей внесок. Людина, що відзначається генеративністю, згідно з науковою позицією Д.Брайнінга, володіє особливими перевагами перед іншими людьми тому що саме ці люди здатні долати соціальні негаразди, зокрема, так як перенаселеність, погіршення екології, неконтрольоване технологічне зростання. Тому завдяки такій «генеративній людині» та її творчим потенціям відбувається сприятливий процес оздоровлення середовища зокрема та виживання людства в цілому.

Ж.Котре проаналізувавши велику кількість самозвітів, життєвих історій та автобіографічних матеріалів, знайшов можливість класифікувати

генеративності.

Ним було виділено такі види генеративності:

- біологічна - зачаття та народження дітей;
- батьківська - піклування про дітей та забезпечення життєдіяльності, виховання, любов, залученість до ритуалів і традицій родини;
- технічна - навчання, коли головною метою стосунків є відносини, що складаються за принципом наставник/учень в процесі передачі вмінь, знань, навичок;
- культурна - передача сенсів суспільства до молодших від старших за умови розуміння представниками молодших поколінь особливостей своєї власної культури та суспільства в цілому.

Ж.Котре дійшов висновку, що різні прояви генеративності можуть більш чи менш яскраво виявлятися в різні вікові періоди життєдіяльності людини.

Міжпоколінська взаємодія проявляється не просто у розвитку піклування про інших людей, але й поширення цього піклування з одного об'єкту (зокрема власні діти чи онуки) на значно більшу множину об'єктів (відомих чи навіть невідомих представників більш молодшого, або навіть майбутніх поколінь). Дана поведінка також є передумовою сформування почуття реалізованості та самоздійснення особистості й сприйняття свого власного життєвого шляху. Згідно з цією позицією Е.Еріксона та його послідовників, генеративність суттєво сприяє покращенню життя наступними поколіннями, нащадками, а також є важливим показником психологічного благополуччя людини.

У сучасному мінливому світі часто представники старшого покоління вже не так багато можуть допомогти у вирішенні проблем, з якими стикаються молодші покоління, відповідно, значно слабшає їхня роль хранителів традиційної мудрості. Еріксон наголошує, що темпи технологічних змін та накопичення людством знань по усьому світі відбуваються надто прискореними темпами, тому погляди та навички нинішнього покоління

мають надто обмежену цінність для засвоєння дітьми, тим більше - внуками вже в найближчому майбутньому [27].

Мак Адамс, Харт та Маруна назвали цей феномен «покоління невідповідності». У багатьох сучасних розвинених суспільствах невідповідності між поколіннями в освітньому рівні тягнуть за собою подальші втрати статусів більш старших та літніх людей. Часто спроби представників більш старшого покоління надати допомогу дітям й онукам наражаються на критику та відмову. Причина цього лежить у різних підходах до життя в цілому та способах життя.

Щоб уникнути подібних конфліктів та непорозумінь старші члени сім'ї обирають за собою більш пасивну позицію та вичікують на запрошення чи пропозиції допомоги з боку молодших, або ж взагалі задовольняються рутинною хатньою роботою.

Важливо також відзначити, що трансляція спадщини може бути досягнута і через створення продуктів та ідей, тому люди похилого віку, усвідомивши розрив між новими елементами суспільного розвитку та їхнім власним досвідом, визначаються передусім з передачею поведінкових та моральних кодів. За таких умов старші, зазвичай, передають власні життєві історії подолання труднощів та виступають моделлю поведінки, вбачаючи в цьому своєрідний спосіб досягнення реального впливу на події та життя окремих членів своєї сім'ї [2].

Проведений аналіз наукових джерел свідчить про фіксацію певних контрастних даних дослідниками. З одного боку фіксуються зміни культурних норм та більш значних соціальних трансформацій, що характеризують сучасні суспільства, які проявляється у збільшенні дистанції та розриву між молодшими і старшими поколіннями. Тож акцентуються основні відмінності щодо їхніх цінностей, знань, способу життя, навичок, що суттєво знецінює внески людини похилого віку в загальну справу.

Водночас дослідники фіксують щоденну активну й досить різнопланову взаємодію літніх людей і їхніх нащадків з іншими членами суспільства.

Помітною є тенденція щодо зменшення або навіть відсутності вдячності та поваги за внесок зроблений літніми людьми у життя родини, або в роботу у рамках більш широкого соціального контексту, зокрема прояви ейджизму.

Саме тому важливими є врахування не власне наявності потенцій до взаємодії з молодшими поколіннями задля досягнення генеративних цілей, але й те почуття суб'єктивного благополуччя, яке отримують літні люди отримуючи вияви поваги та вдячності і поцінування за їхні генеративні старання.

Результати досліджень свідчать що генеративність корелює із відчуттями наявності сенсу життя, присутністю цілей та є одним з чинників психологічного суб'єктивного благополуччя особистості. Генеративність стає частиною ціннісної сфери особистості у межах індивідуального життєвого шляху, оскільки ґрунтується на потребі бути потрібним іншій людині, або ж багатьом людям, і, відповідно, таким чином самореалізуватись.

Осмислення й аналіз сучасного сімейного середовища в рамках проблематики міжпоколінських зв'язків і генеративності формує орієнтацію не лише на суто науковий, але й практичний пошук можливих форм взаємодії та ресурсних зон, які розвиватимуть та зміцнюватимуть середовище сучасної сім'ї і поширюватимуться на інші соціальні середовища.

Сім'я, що складається із представників кількох поколінь, незалежно від того живуть вони разом під одним дахом, або ж у різних помешканнях, є достатньо поширеним різновидом сучасної сім'ї. Разом з цим, за свідченням результатів досліджень, в урбанізованому суспільстві сім'я, яка складається з кількох поколінь, є більш властивою переважно для нижчих шарів середнього класу та груп достатньо низького економічного та соціального статусу. Саме це часто-густо перешкоджає проявленню позитивних розвивальних та адаптивних можливостей такої сім'ї, натомість фокус уваги зазвичай концентрується саме навколо її недоліків.

Значна частина сучасних робіт із аналізу міжпоколінської та міжвікової взаємодій присвячені дослідженню причин саме конфліктів між

представниками різних генерацій. При цьому майже відсутні роботи, що спрямовані на виявлення прийомів та методів збереження оригінальності кожної з генерацій разом з міжпоколінською наступністю, а також оптимізації міжвікової взаємодії в родинному середовищі.

Саме тому потенційним резервом розвитку здорового родинного середовища є смислова міжпоколінська взаємодія, що побудована на взаєморозумінні, взаємній пошані та діалозі між представниками різних поколінь, зокрема проведення спільного дозвілля.

Сучасна міська сім'я, в тому числі й українська, що зазнає відповідних світовим тенденціям трансформацій, характеризується багатоваріантивністю, за якої найбільшого поширення набуває нуклеарна сім'я, хоча поряд продовжує також успішно функціонувати й розширена або ж багатопоколінська сім'я.

В межах такого родинного середовища взаємини між представниками різних вікових груп можуть мати різну міру емоційної близькості та частотою взаємодії, а також змістовним наповненням цієї взаємодії тощо, в тому числі дистанціонування. Важливо, що не обов'язковим має бути факт проживання членів сім'ї в єдиному просторі на одній території. Найбільш тісними проявляються стосунки діти/дорослі і дорослі/люди похилого віку. Разом з цим, стосунки в системах підлітки/дідусі й бабусі відзначаються як найбільш нетривкі та спорадичні [12].

Взаємодії, в яких учасниками є «молодший» та «старший» мають певну соціально-статусну і психологічну специфіку й ціннісне значення, які задаються певною асиметрією можливостей, зокрема прав і обов'язків. Вікова стратифікація разом з віковими стереотипами та уявленнями про можливості й властивості людей певного віку створюють поле для рольових очікувань, котрі суттєво визначають характер міжвікової взаємодії. Так, для старшого учасника взаємодії його позиція забезпечується більш багатим життєвим досвідом і знаннями, а також впевненістю у своїх власних діях і рішеннях.

Рольова ж участь у міжвіковій взаємодії здатна на зміни в просторі й

часі, завдяки чому змінюються й механізми, котрі активують поведінку всіх учасників взаємодії. Так, зокрема, вступаючи у взаємодію в позиції «молодший член родини» зазвичай включаються механізми наслідування, за яких ефективно та активно проходить орієнтація на «зону найближчого розвитку». А для випадків, коли якийсь учасник взаємодії входить у спілкування з позиції «старший член родини», більш задіяним вже стають механізми соціальної відповідальності та соціального дорослішання.

За умови належної організації взаємодії та підтримки у повсякденних справах саме родина, що складається з кількох поколінь, виявляється досконалою та ефективною завдяки потенціалу гнучкості та багатоваріантності. Зрозуміло, що така сім'я не перебуває у якомусь вакуумі, вона потребує певного стійкого контексту оточуючого її середовища - освітнього, соціального, інформаційного, просторового тощо.

Проблеми спадкоємності та конфліктів у стосунках батьки/діти можуть розглядатися як взаємодії зустрічних потоків інформації та діяльності у формі особливостей передачі культурних цінностей між поколіннями. Взаємодія поколінь завжди існувала й існуватиме, однак зміст проблеми та гострота суперечностей завжди має специфічний конкретно-історичний характер.

В сучасних суспільствах наявною є трансформація ставлення до старшого покоління з боку молодших вікових груп в напрямку від традиційно шанобливого до нетрадиційного засуджуючого. Часто мова йде про абсолютно байдуже ставлення до старшого покоління не лише на державному, але й на побутовому рівні. У цих умовах люди поважного віку виявляють покинутим поколінням, яке позбавлене співчуття і співпереживання та допомоги зі сторони більш молодих членів суспільства.

Це є наслідком змін у багатовіковій традиції суспільства, котра стала притаманною з негативною конотацією не лише для молодих людей, але й для всіх інших членів суспільства. Зміни, які повністю відкидають досвід попередніх поколінь, призводять до конфліктів та розривів між поколіннями.

Проблематика конфлікту цікавила багатьох дослідників, оскільки

конфлікти є дуже розповсюдженим явищем у сьогоднішньому повсякденному житті. Зазвичай конфлікти виникають тоді, коли відбувається зіткнення поглядів, інтересів та позицій окремих людей або цілих груп. Зазначені інтереси можуть стосуватися бажання оволодіти такими ж цінностями, тим же простором, тими ж речами і соціальними ролями. При цьому великого значення набуває усвідомлення людиною ситуації як конфліктної чи неконфліктної.

Конфліктними є ситуації, у яких сторони проявляють схильність до конфронтації. Конфлікт вважається одним із видів особливо значущих ситуацій при спілкуванні людьми між собою. Психологи давно запропонували різні діагностичні методи щодо прогнозування поведінки людини у конфліктних ситуаціях, зокрема – експерименти, тести й ігрові процедури. Розроблено різноманітні шляхи запобігання й подолання конфліктів, однак швидкість суспільних трансформацій постійно призводить і до трансформацій різновидностей конфліктів, що, у свою чергу, вимагає розробки нових підходів щодо їх вирішення.

Міжпоколінський конфлікт у сім'ї є різновидом соціальної взаємодії предків і нащадків, які належать до соціальної спільноти, що заснована на шлюбові/співжитті та спорідненості/усиновленні.

В цій спільноті між її членами: існують принципові відмінності - соціально-економічні, вікові, ідейно-політичні, субкультурні тощо; відсутня загальна згода; часто загострюються суперечності в системі сімейних й індивідуальних та суспільних цінностей; часто відбувається зіткнення взаємно несумісних потреб й інтересів і точок зору із приводу виконання сім'єю чи сімейною групою своїх функцій і структури сімейних взаємини, а також визначення мети розвитку сім'ї тощо.

Взаємодії між різними поколіннями відбуваються у двох зустрічних напрямках - від молодшого до старшого й навпаки - від старшого до молодшого. Молодь не завжди має чітке уявлення про особливості життя старшого покоління, а тому часто драматизує їхній соціальний статус,

породжуючи забобони й створюючи стереотипи, що, в свою чергу, негативно позначається на міжпоколінній взаємодії. У масовій свідомості як у явній, так і в прихованій формі фіксується ставлення до немолодих людей часто як до вже непотрібної категорії населення, зокрема, в суспільній свідомості часто поширюється модель, що характеризується ствердженням стратегії витіснення людей похилого віку на периферію із сфери доступу до влади, престижних цінностей та інших подібних ресурсів.

При аналізі конфліктів поколінь у сучасних сім'ях необхідна їхня типологізація із методологічної точки зору. Зокрема, М. Вдовіна виокремила:

- внутрішньоособові конфлікти, що протікають у свідомості індивіда без чітко виражених проявів у його взаємодії з іншими сторонами конфлікту;
- міжособові конфлікти, що протікають між конкретними представниками різних поколінь;
- між особою і групою - наприклад, між літньою людиною та сім'єю її дочки або сина;
- соціально-психологічні конфлікти, що протікають між малими соціально-психологічними групами, зокрема, між молодістю сім'єю і їхніми батьками;
- соціальні конфлікти, що протікають між сімейними поколіннями як типовими представниками поколінь у суспільстві.

За розподілом сімейних ролей виокремлюються:

- конфлікти між дітьми і батьками;
- між внуками й дідусями/бабусями;
- між представниками всіх трьох поколінь одночасно;
- між батьками та молодим подружжям - теща/зять, свекруха/невістка;
- між нуклеарною сім'єю та іншими родичами.

Відповідно до критерію спорідненості зазначені конфлікти можна також класифікувати на конфлікти поколінь між:

- дітьми і батьками;
- усиновленими і всиновлювачами;
- внуками і бабусями/дідусями
- міжпоколінні конфлікти між родичами.

Широко відомо, що зазвичай традиції сприяють поіпшенню взаємодії між поколіннями до того часу, допоки не пропадає зв'язок з часом. Тому необхідно уміло комбінувати сучасне і традиційне. Адже народна мудрість полягає не лише в тому, що береже шанобливе ставлення молодших членів до старших, але й позитивне ставлення старших членів (батьків, учителів) уже до дітей:, зокрема має бути ласкаве, дбайливе й уважне.

Дорослі ж прагнуть зробити життя своїх дітей змістовним і цікавим. Варто розуміти, що саме здатність не втрачаючи своєї власної індивідуальності жити в гармонії з іншими членами родини та суспільства значно впливає на успішний розвиток країни і суспільства. Найбільш важливими чинниками, що впливають на загострення сучасних міжпоколінських відносин є: науково-технічний прогрес, що часто підриває авторитет старших, що призводить до зневаги до усього минулого, у тому числі й сімейних традицій, і, як наслідок - руйнування родинних зв'язків.

У 60-ті роки ХХ ст. дослідники зафіксували два різних полюси в оцінках міжпоколінських відмінностей:

- «великий розрив»;
- «відсутність нового».

Допоки розмова йшла в основному щодо суті конфліктів та їхніх причин у взаєминах між поколіннями. Однак початковим при цьому, незалежно від розташування «фігури» в конкретний момент, є нестримний розвиток людства. По-перше, молодь завжди була і буде спиратися на традиції та досвід минулих поколінь. По-друге, міжпоколінські відносини й трансмісія культури завжди містять зустрічні інформаційно-діяльнісні потоки не як від батьків до дітей, так і від дітей до батьків.

Нині в сьогоднішніх умовах інформатизації сучасного суспільства

молодіжна інтерпретація культурної спадщини набуває вагомого значення. По-третє, визнаючи вагомість обох вище наведених тенденцій, необхідно остерігатися суттєвого прискорення темпів культурного оновлення. Адже глибинні пласти традицій, культури, форми побуту та сім'ї, які усталюються протягом тисячоліть, застарівають значно повільніше, аніж інновації у сфері науки, техніки, інформатики.

Таким чином, єдиною сутністю міжпоколінських взаємин не може бути ані «абсолютний розрив», ані «абсолютне оновлення». І одне й інше у чистому вигляді призвело б соціальної катастрофи. Тому метою сучасних суспільств мають бути гармонізація стосунків між поколіннями у їхній спадкоємності. Однак відмова від спадкування, невдячність та егоцентризм, нездатність до взаємошанобливого діалогу є крайніми проявами відособленості нового покоління, що поставити під загрозу навіть основи сучасної цивілізації.

Головним у міжпоколінських взаєминах має бути здатність кожного покоління безболісно інтегруватися до єдиного соціокультурного простору без жорсткої ієрархії та насильства, неповаги між батьками й дітьми, із безумовним утвердженням авторитету людей поважного віку й довіри і любові до дитини [17].

З точки зору стосунків поколінь, сучасний світ переживає унікальний історичний період, сутність якого заключається в тому, що у суспільстві вперше склалася чотиріпоколінна структура. Раніше в історії ще не було такої ситуації. Виникнувши у ХХ столітті вона спричинила низку наслідків. Раніше в типових сім'ях було одне працююче покоління - батьки, а старше покоління виховували молодше (дітей). За таких умов батьки забезпечували весь матеріальний побут родини, а старше покоління виконувало функцію соціалізації молодшого покоління.

Сьогодні глобальні зміни у світовому виробництві призвели до ситуації, коли важка фізична праця вже не є необхідною, як було раніше. На перший план виходять потреби у досвіді та знаннях, якими володіють люди поважного віку, тому частина з них продовжує працювати і не . бажають виховувати

внуків. Якщо ще й працюють батько і мати, то виникає потреба в інших формах соціалізації дітей.

Висновок до першого розділу

Таким чином, варто зазначити, що основними причинами конфліктів у сім'ях із трьох поколінь є розподіл внутрішньосімейних ролей та боротьба за верховенство. Поділ великої сім'ї є об'єктивним процесом. У західних країнах він почався ще з 50-х років минулого століття. Нуклеарна сім'я стала переважаючою в сучасних суспільствах. Це пов'язано із низкою складних суспільних процесів - урбанізацією, індустріалізацією та науково-технічною революцією.

Однак не слід також недооцінювати суб'єктивні й психологічні чинники. Відхід від диктату можна також вважати прогресивним і необхідним суспільним явищем. Молодь завжди прагнула до самоствердження й шукала для цього можливості. Хоча сьогодні від колишньої батьківської влади майже нічого не залишилося, молодь все одно бажає ще більшої незалежності, особливо після свого вступу до шлюбу. Найбільш складно формуються взаємини в тих сім'ях, де у представників старшого покоління немає своїх власних інтересів та особистих цілей, а тому вони повністю ототожнюють свої життєві перспективи з життям дітей та внуків. Тому у таких сім'ях конфлікти часто виникають унаслідок того, що молодь більш легко адаптувалася до нових умов у суспільстві, натомість старше покоління понад усе цінує те, до чого звикло виходячи з власного життєвого досвіду.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ ПОКОЛІНЬ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

2.1/ Емпіричне дослідження «Специфіка процесу дорослішання молоді: порівняльний аналіз думок молоді та дорослих»

Проблемна ситуація. Дорослішання молоді є досить важливим процесом у сучасних суспільствах, оскільки соціальне дорослішання молоді має важливе значення для стабільного функціонування соціуму. Дорослішання молоді є складовою частиною більш глобального соціального процесу - наступності та зміни поколінь.

У випадку коли процес соціального дорослішання молоді з якихось причин набуває дисфункціонального характеру, суспільство потенційно може зіткнутися із дійсно системними проблемами свого існування. Саме тому викликає занепокоєння нинішня ситуація із процесом соціального дорослішання молоді. Діяльність мас-медіа у контексті молодіжної політики сформувала ряд ознак соціального дорослішання молоді, що підтримуються існуючими механізмами духовної культури: мораллю, моральністю, нормами та цінностями.

Однак зазначені механізми носять суперечливий характер, оскільки недостатньо враховують реалії сьогоденного глобального інформаційного суспільства. Крім того, у сучасних суспільствах часто спостерігається конфлікт уявлень щодо соціального дорослішання молоді, сторонами якого конфлікту є , з одного боку, дорослі члени суспільств, а з іншого - представники молоді. В результаті це потенційно генерує нові соціальні протиріччя й призводить до конфліктів.

Наукова проблема: протиріччя між соціальними очікуваннями та реальними характеристиками процесів соціального дорослішання сучасної молоді.

Об'єкт дослідження: молодь.

Предмет дослідження: соціальні очікування та реальні характеристики процесів соціального дорослішання сучасної молоді.

Мета дослідження: провести порівняльний аналіз уявлень представників молоді та дорослого населення стосовно процесу соціального дорослішання молодого покоління і в результаті цього виокремити існуючі протиріччя між соціальними очікуваннями та реальними характеристиками процесів соціального дорослішання сучасної молоді.

Логічний аналіз основних понять.

Молодь - представники покоління, що перебувають на стадії первинної соціалізації, тобто засвоюють або вже засвоїли освітні, культурні, професійні та інші соціальні функції.

Дорослішання молоді – це соціальні й фізичні зміни людини в період її певного життєвого циклу.

Соціальне дорослішання – є більш вузьким терміном, який пов'язаний із більш глобальними дефініціями: соціалізація і соціальний розвиток.

Аспектами прояву дистанції соціального дорослішання є наступні:

- нерівність міжпоколінського контракту;
- негативний імідж дорослого життя;
- відмінність традиційного й сучасного типів соціального порядку;
- сприйняття майбутнього як прерогативи молодих.

Соціалізація є процесом засвоєння індивідом соціальних норм та цінностей, зразків поведінки і психологічних механізмів, необхідних для його успішного функціонування в даному суспільстві.

Соціальний розвиток молоді – це цілісний процес якісних змін у сутнісних характеристиках даної соціально-демографічної групи, який призводить до відтворення молодим поколінням соціальної структури та її відновлення.

Соціальне регулювання зазначеного процесу забезпечується через формування суспільно значимих критеріїв розвитку, у тому числі за допомогою вироблення нормативних вимог соціальними інститутами, які

одержують практичне втілення у молодіжній політиці. У випадках дисфункціональності процесів соціального розвитку виникають умови для девіації представників молодого покоління.

Характерні риси молоді:

- вікові межі та соціально-психологічні особливості;
- специфіка соціокультурної поведінки, рольових функцій, соціального статусу;
- процес соціалізації як єдність індивідуалізації та соціальної адаптації молоді.

Базові потреби молоді:

- самовизначення;
- бути відмінними від інших;
- позитивна взаємодія з однолітками та дорослими;
- мати значиму діяльність у школі та за її межами;
- потреби в успішності й компетентності;
- потреби у фізичній активності;
- потреби в розвитку та стабільності.

Соціальні проблеми молодіжного віку:

- молодість міцно зв'язана з залежністю;
- у більшості молоді немає особистої самостійності у прийнятті рішень, що стосуються їхнього власного життя;
- більшість молоді недостатньо залучені до процесів виробництва а тому живе ніби в кредит;
- молодь вирішує проблему свого морального та духовного самовизначення;
- молоді притаманна проблема вибору сфери своєї професії та трудової діяльності;
- молоді притаманна проблема шлюбного вибору та дітонародження.

Гіпотеза-Підстава. В сучасному українському суспільстві наявні

протиріччя між соціальними очікуваннями та реальними проявами процесів соціального дорослішання сучасної молоді. Зазначені протиріччя формуються на межі сприйняття дорослими та й самої молоддю змістовної сутності процесу соціального дорослішання української молоді. Зазначені протиріччя зумовлені завищеними очікуваннями від кінцевих результатів процесів соціального дорослішання молоді як з боку самих молодих людей, так і з боку дорослих членів суспільства.

Гіпотези-наслідки.

Молодь за основу своїх процесів соціального дорослішання вважає досягнення певних соціально-статусних показників, які ними асоціюються перш за все з успішністю.

Старші покоління визначають свої соціальні очікування стосовно молоді на основі очікувань у формі досягнень молоді, які ними асоціюються перш за все з моральною зрілістю.

Мета: визначити характер протиріч між соціальними очікуваннями та реальними результатами процесу соціального дорослішання молоді в сучасному українському суспільстві з боку як молоді, так і представниками старших поколінь.

Завдання.

Визначити чи дійсно за основу своїх процесів соціального дорослішання вважає досягнення певних соціально-статусних показників, які ними асоціюються перш за все з успішністю.

Визначити чи дійсно має старші покоління визначають свої соціальні очікування стосовно молоді на основі очікувань у формі досягнень молоді, які ними асоціюються перш за все з моральною зрілістю.

Метод дослідження й вибірка. У пілотажному дослідженні взяли участь 105 респондентів (50 - у віці 16-28 років; 55 - у віці 31 рік і старше). Метод дослідження – анкетування. Тип вибірки - стихійна. Опитування здійснювалося через платформу Гугл-форми.

У результаті проведеного прикладного дослідження були отримані такі

дані:

Таблиця 2.1. У якому віці, на Ваш погляд, людина стає дорослою у сучасному суспільстві? Один варіант відповіді.

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	До 16 років	6,8	8,9
2.	Від 16 до 20 років	11,1	20,5
3.	Від 20 до 25 років	25,9	56,2
4.	Від 25 до 30 років	33,4	13,1
5.	Старше 30 років	22,8	1,3

Таблиця 1 демонструє порівняльні дані щодо сприйняття молоддю й старшим поколінням вікових меж, коли люди мають ставати дорослими у сучасному суспільстві. Так, дослідження показало, що для дорослих найпоширенішим варіантом став віковий інтервал 20-25 років (56,2% проти 25,9% у молоді). Відповідно, у молодіжному середовищі найпоширенішим варіантом став інтервал 25-30 років (33,4% проти 13,1% у дорослих). Молоді респонденти в цілому схильні «затягувати» настання дорослого життя, що бачимо й у нижньому (до 16 років дорослішання очікують 8,9% дорослих і тільки 6,8% молоді), і у верхньому (старше 30 років допускають дорослішання лише 1,3% дорослих і 22,8% молоді) вікових інтервалах.

Таблиця 2.2 Що може бути ознакою соціального дорослішання молоді? Кілька варіантів відповіді.

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Закінчення школи	16,8	23,5

2.	Вступ у вуз	31,0	32,9
3.	Одруження (заміжжя)	36,7	44,1
4.	Служба в армії	18,2	53,1
5.	Фінансова самостійність	43,7	36,6
6.	Початок статевого життя	21,5	22,4
7.	Інше	17,2	12,8
8.	Важко відповісти	6,8	5,7

Як показує таблиця 2, думки респондентів різних вікових категорій розділилися й при оцінці індикаторів соціального дорослішання сучасної молоді. Так, для нинішніх молодих людей такими ознаками виступають фінансова самостійність (43,7% проти 36,6% у дорослих), одруження (36,7% проти 44,1% у дорослих, для яких ця ознака має ще більшу значимість), вступ до закладу вищої освіти (31% у молоді і 32,9% у дорослих).

Дорослі респонденти набагато більше значення надають (за традицією) службі в армії (53,1% проти 18,2% у молоді). Трохи більше значення для дорослих має й закінчення школи (23,5% проти 16,8% у молоді).

Таблиця 2.3. Як Ви вважаєте, якими якостями повинна володіти доросла людина? Кілька варіантів відповіді.

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Мужність	31,2	41,7
2.	Відповідальність за вчинки	55,3	69,3
3.	Терпимість	17,8	20,5

4.	Цілеспрямованість	25,9	18,8
5.	Сумлінність	15,4	29,6
6.	Культурність	16,0	39,4
7.	Чеснота	21,7	28,3
8.	Важко відповісти	8,9	5,8

Як показують отримані дані (таблиця 3), думки респондентів молодшої й старшої вікових груп суттєво розділилися й при оцінці необхідних якостей, яких повинна мати нинішня молодь. Для сучасної молоді такими якостями виступають відповідальність за вчинки (55,3% проти 69,3% у дорослих), мужність (31,2% проти 41,7% у дорослих), цілеспрямованість (25,9% проти 18,8% у дорослих). Для старшого покоління бажаними якостями сучасної молоді виступають культурність (39,4% проти 16%), чесність (28,3% проти 21,7% у молоді). Таким чином, можна зробити висновок про те, що для дорослих більш важливіше, чим для сучасної молоді є її відповідність моральним принципам.

Таблиця 2.4. Чи відповідають на Вашу думку життєві очікування молодих людей їхнім реальним можливостям? Один варіант відповіді.

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Так	13,8	4,5
2.	Скоріше так	26,2	23,4
3.	Скоріше ні	45,8	58,6
4.	Ні	10,4	12,2
5.	Важко відповісти	3,8	1,3

Таблиця 2.4 показує, що думки дорослих виявилися дещо більш

скептичними, чим уявлення молоді про відповідність запитів і реальних можливостей сучасних молодих людей. Так, дорослі респонденти частіше давали відповідь «скоріше ні» (58,6% проти 45,8% у молоді) і «ні» (12,2% проти 10,4% у молоді). Відповідно молодь трохи більш оптимістична в даному питанні, ілюстрацією служить показник відповіді «так» (13,8% проти 4,5% у дорослих). Однак у цілому респонденти всіх вікових категорій схильні вважати, що в цілому запити молоді не відповідають їхнім реальним здатностям, тільки оцінки дорослих більш песимістичні.

Таблиця 2.5. Що сприяє виникненню проблеми невідповідності бажаного й дійсного?

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Завищені потреби й очікування молоді	48,6	57,5
2.	Ірраціональність, максималізм молоді	32,5	26,3
3.	Сформовані в суспільстві стереотипи	14,3	11,3
4.	Інше	4,6	4,9

Як показують вищенаведені дані, і молодь, і дорослі в цілому продемонстрували аналогічні оцінки причин проблеми невідповідності бажаного й дійсного в молодіжному середовищі. Так, респонденти на перше місце поставили завищені потреби й очікування молоді (48,6% у молоді проти 57,5% у дорослих). Також згадувалися в якості причин ірраціональність, максималізм молоді (32,5% проти 26,3% у дорослих), сформовані в

суспільстві стереотипи (14,3% проти 11,3% у дорослих).

Таблиця 2.6. Які труднощі в процесі соціального дорослішання сучасної молоді Ви могли б відзначити?

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Довгий період адаптації до дорослого життя	35,0	54,0
2.	Закриття каналів вертикальної мобільності	29,6	8,9
3.	Психологічні труднощі	13,7	23,7
4.	Схильність до девіацій	9,8	11,5
5.	Інше	11,9	1,9

Як показують дані, наведені в таблиці 2.6, думки респондентів різних вікових категорій істотно диференціювалися при оцінці труднощів у процесі соціального дорослішання сучасної молоді. Так, старше покоління основними причинами труднощів бачить довгий період адаптації до дорослого життя (54%) і психологічні труднощі (23,7%). У свою чергу, молодь бачить коріння цих проблем також у довгому періоді адаптації до дорослого життя (35%), а також у закритті каналів вертикальної мобільності (29,6%).

Таблиця 2.7. Якщо в людини виникають труднощі в процесі соціального дорослішання, хто несе головну відповідальність?

№	Варіант відповіді	% до загального	% до загального
---	-------------------	-----------------	-----------------

		числа опитаних (молодь)	числа опитаних (дорослі)
1.	Сама людина	58,2	18,9
2.	Найближче оточення (родина, друзі)	20,7	38,0
3.	Суспільство	7,4	15,6
4.	Держава	11,4	26,1
5.	Інше	2,3	1,4

Як показують дані, наведені в таблиці 2.7, думки молоді й дорослих не збіглися й у питанні про те, хто головним чином відповідає за труднощі, що виникають у процесі соціального дорослішання молоді. Сама молодь у більшій мері схильна винити в цьому себе (58,2%), тоді як дорослі - найближче оточення (38%), державу (26,1%) і суспільство (15,6%).

Таблиця 2.8. Яку роль відіграє держава в соціальному дорослішанні нинішньої молоді? Один варіант відповіді.

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Значну	14,0	14,7
2.	Незначну	33,7	53,2
3.	Впливу держави не помітно в принципі	51,2	20,4
4.	Важко відповісти	1,1	11,7

Як показують отримані дані (таблиця 2.8), обидві вікові групи негативно сприймають роль держави в процесі соціального дорослішання сучасної молоді. Однак дорослі оцінюють цю роль як незначну (53,2% проти 33,7%),

тоді як молодь схильна давати більш категоричні оцінки - «впливу держави не помітно в принципі» (51,2% проти 20,4%).

Таблиця 2.9. За Вашими спостереженнями, чи багато у Вашому оточенні молоді, що не знайшла свого місця в житті? Один варіант відповіді

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Майже всі	7,4	14,3
2.	Досить велика частина	28,2	48,9
3.	Майже ні, це скоріше виключення	35,8	17,5
4.	Таких немає	22,1	16,3
5.	Важко відповісти	6,5	3,0

Таблиця 2.9 показує, що доросле покоління схильне з більшим песимізмом (у порівнянні з молоддю) оцінювати чисельність депривованої молоді в сучасному суспільстві. Так, у старшій віковій групі переважають оцінки «досить велика частина» (48,9% проти 28,2%), а також «практично всі» (14,3% проти 7,4%). Серед опитаної молоді більше оптимістів, тих, хто вважає, що депривованої молоді немає в сучасному суспільстві - 22,1% проти 16,3% у старшій віковій групі.

Таблиця 2.10. Наскільки Вам вдалося реалізувати себе на даному етапі свого життя? Один варіант відповіді

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)
1.	Повністю	7,1
2.	У достатній мірі	27,9
3.	У недостатній мірі	38,2

4.	Зовсім не вдалося	10,4
5.	Важко відповісти	16,4

Як показують отримані дані (таблиця 2.10), молоді респонденти здебільшого віддали перевагу відповіді « у недостатній мірі» (38,2%). Зовсім не вдалося реалізувати себе 10,4% опитаних. Оптимістично з даного приводу налаштовані 27,9% (у достатній мері реалізували себе) і повністю реалізували себе лише 7,1% опитаних.

Таблиця 2.11. Чи можна стверджувати, що в сучасному суспільстві існує достатньо можливостей для самореалізації молоді ? Один варіант відповіді.

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Так	11,6	3,5
2.	Скоріше так	27,0	4,9
3.	Скоріше ні	32,6	67,8
4.	Ні	19,3	13,3
5.	Важко відповісти	9,5	10,5

Як показують вищенаведені дані, думки молоді й дорослих істотно розділилися при відповіді на дане питання. Так, дорослі негативно сприймають перспективи молоді в сучасному суспільстві - частка відповідей «скоріше ні» і «ні» склала 81,1% (тоді як у молодіжному середовищі цей показник склав 51,9%). Відповідно, молодь більш оптимістична й не має ще значного негативного досвіду соціальної мобільності (частка відповідей «так» і «скоріше так» у молодіжній аудиторії складає 38,6%, а в дорослій аудиторії

лише 8,4%).

Таблиця 2.12. Якими характеристиками має володіти представник молодого покоління, щоб успішно інтегруватися в доросле життя в сучасній Україні? Кілька варіантів відповіді

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних (молодь)	% до загального числа опитаних (дорослі)
1.	Комунікабельність	29,3	11,1
2.	Інноваційність	19,6	5,8
3.	Сила волі	44,8	35,2
4.	Високий інтелект	27,2	47,2
5.	Гарна освіта	41,0	56,4
6.	Фізична сила	24,7	12,2
7.	Гарне здоров'я	56,8	48,8
8.	Високий рівень культури	16,3	37,8
9.	Наполегливість	48,1	26,4
10.	Агресивність	18,3	6,7
.			
11.	Інше	15,0	3,8
.			

Таблиця 2.12 демонструє, що думки старшого й молодшого поколінь розділилися при відповіді на запитання про те, якими характеристиками має володіти представник молодого покоління, щоб успішно інтегруватися в доросле життя в сучасній Україні. Для молодих респондентів це наступні характеристики: гарне здоров'я (56,8%), наполегливість (48,1%), сила волі

(44,8%). Для дорослих респондентів – гарна освіта (56,4%), гарне здоров'я (48,8%), високий інтелект (47,2%), високий рівень культури (37,8%).

Таблиця 2.13. Ваша стать?

№	Варіант відповіді	В % до загального числа опитаних
1.	Жіноча	52,3
2.	Чоловіча	47,1

У дослідженні взяли участь 52,3% жінок і 47,1% чоловіків, що відповідає в цілому гендерному розподілу в українському суспільстві.

Таблиця 2.14. Ваше сімейне становище? Один варіант відповіді

№	Варіант відповіді	% до загального числа опитаних
1.	Офіційно одружені /живемо разом	60,1
2.	Не одружені	35,2
3.	Розлучені/вдівець/вдова	4,7

Таблиця 2.14 показує, що більшість респондентів - 60,1% - на момент проведення дослідження були в зареєстрованому або цивільному шлюбі, ще 35,2% - холостими, а 4,7% - розведені або овдовіли.

2.2. Практики міжпоколінських взаємодій: результати фокус-групових дискусій

Міжпоколінські практики можна поділити на такі основні групи:

1. Люди поважного віку надають послуги підліткам та дітям;
2. Підлітки та діти надають послуги для людей поважного віку.
3. Підлітки, діти й люди поважного віку разом надають послуги людям різних вікових категорій.

Практики першого типу часто застосовуються, наприклад, у дитячих дошкільних закладах та школах. Люди поважного віку передають свої знання й досвід дітям, забезпечують посильну допомогу батькам, вихователям, викладачам і суспільству загалом. Літня людина будучи позитивним зразком для наслідування може бути, наприклад, вихователем, наставником, тренером, нянькою.

Практики в ході яких підлітки й діти надають послуги для людей поважного віку, зазвичай, призначені хто потребує щоденної допомоги при веденні домашнього господарства або для тих, хто нездужає або ж має хронічні хвороби.

Підлітки й діти можуть виконувати такі функції: помічники, відвідувачі, викладачі. Зокрема, вони можуть відвідувати людей поважного віку групами або й індивідуально. Підлітки й діти можуть читати для людей поважного віку, вмикати їм музику, обмінюватися різноманітними враженнями, супроводжувати їх під час прогулянок, писати листи. Люди поважного віку таким чином набувають зацікавлених та вдячних слухачів серед дітей і підлітків.

Також підлітки й діти можуть працювати як волонтери чи допоміжний персонал у лікарнях, спеціалізованих санаторіях та соціальних службах. При застосуванні цієї практики важливим є координатор, котрий узгоджує роботу добровольців та навчає їх необхідним для цього знанням, умінням й навичкам. Волонтером або помічником може бути учень старшої школи чи студент,

оскільки для молодших дітей ця робота буде достатньо складна. До обов'язків помічника належить відвідування медичних працівників разом зі своїм підопічним, прибирання в будинку і у дворі, відвідини людей поважного віку вдома. Зазначені види послуг особливо ефективно можуть здійснювати студенти, що вивчають у навчальному закладі фізіотерапію, геронтологію, соціальну роботу тощо, поєднуючи таким чином свої теоретичні знання й вміння із практичною діяльністю.

У деяких міжпоколінських практиках молодь може здійснювати навіть функції викладача. Для прикладу, підліток може навчати людину поважного віку іноземної мови або як користуватися комп'ютером чи мобільним телефоном або сучасною побутовою технікою.

Підлітки й діти разом з людьми поважного віку можуть також можуть об'єднувати свої зусилля, суттєво розширюючи при цьому коло своїх можливостей. Подібні практики зазвичай відбуваються на відкритому повітрі. Зокрема, це можуть бути проекти вирощування овочів і квітів, озеленення вулиць, переробка сміттєвих відходів. Зазвичай люди беруть участь у таких заходах як волонтери на добровільній основі, хоча можуть існувати й довгострокові проекти, що фінансуються державою та місцевими органами влади.

Під час фокус-групових досліджень обговорювали такі проблемні питання:

- позитивні та негативні аспекти молодості та старості;
- думки щодо вікового періоду, коли можна стверджувати, що у людини починається літній вік;
- якість життя людей похилого віку;
- які принципові відмінності між молоддю та людьми поважного віку відрізняються;
- обговорення образів, які формуються у молоді стосовно літніх людей за допомогою різних джерел інформації;
- обговорення проблематики догляду молоддю за людьми поважного

віку;

- характерні прояви стереотипного сприйняття старшого покоління;
- дискусія про те яким буде майбутнє і як його покращити;
- порівняльний аналіз думок представників різних поколінь стосовно

один одного.

Із позитивних аспектів молодості респонденти виокремили такі:

- радість;
- активність;
- закоханість;
- перспективність;
- веселість.

Із негативних аспектів молодості респонденти виокремили такі:

- нетерпимість;
- недосвідченість;
- ризикованість;
- необережність;
- егоїстичність.

Із позитивних аспектів старості респонденти виокремили такі:

- наявність знань й життєвого досвіду;
- краща можливість виділити час на себе та улюблені хоббі;
- пенсія - заслужений відпочинок.

Із негативних аспектів старості респонденти виокремили такі:

- самотність;
- хвороби;
- бідність;
- непотрібність;
- наближення смерті;
- втрата фізичної привабливості.

Асоціації молоді при характеристиці свого молодого віку за допомогою різних слів:

- недосвідчений;
- нерозумний;
- ровесник;
- веселий;
- безтурботний;
- активний;
- мрійник;
- перспективний;
- наївний;
- безвідповідальний;
- залежний від батьків.

Асоціації молоді при характеристиці віку понад 65 років за допомогою різних слів:

- сивий;
- бідний;
- літній;
- мудрий;
- хворий;
- самотній;
- досвідчений;
- порадник;
- дідусь/бабуся;
- відпочиває;
- читаючий книжки;
- опікується онуками;
- пенсіонер.

Переважна більшість респондентів вважає, що:

- літній вік настає із виходом людини на пенсію;
- коли людина перестає бути активною;
- коли людина вже нічого не прагне досягнути у житті.

Молодь вважає, що в нашому суспільстві погано опікуються долею літніх людей, а тому асоціюють старість із бідністю, самотністю та відсутністю можливостей в професійній діяльності та самореалізації. Аргументують це тим, що старі люди часто є тягарем для своїх родин, діти та внуки мало їм допомагають.

На думку молоді, вони суттєво відрізняються в кращу сторону від літніх людей за такими характеристиками:

- зовнішнім виглядом;
- своїм поглядами на життя;
- спонтанністю;
- активністю;
- особливостями проведення дозвілля;
- краще пристосовуються до непередбачених ситуацій;
- відкритістю до всього нового.

На думку молоді, літні люди суттєво відрізняються в кращу сторону від молоді за такими характеристиками:

- досвідчені;
- більш розважливі;
- консервативні;
- мудрі.

Ранжування джерел інформації молоді про літніх людей за ступенем значимості від найбільш значимих:

- власне дідусь, бабуся;
- батько, мати;
- брати, сестри;
- телебачення;
- школа;
- реклама;
- сусіди;
- книжки;

- релігія.

Ситуації, у яких люди похилого віку потребують найбільшої допомоги:

- важкі хронічні захворювання;
- інвалідність;
- психологічні проблеми і розлади.

Метою п'ятого уроку було вивчення процесу формування стереотипів і застосування ярликів до людей похилого віку прихильниками дискримінації за віковою ознакою.

Найпоширеніші серед молоді стереотипи стосовно людей літнього віку:

- люблять критикувати молодь;
- люблять пліткувати;
- бабусі в транспорті агресивно налаштовані;
- майже всі люди літнього віку бідні та хворі;
- більшість людей літнього віку самотні;
- літня людина не потребує модного одягу та косметики;
- у літньої людини вже все у минулому;
- літня людина вже ні до чого не прагне;
- життя у старості є нецікавим.

Панування подібних стереотипів негативно позначається на стабільності і перспективах суспільства. Адже це змушує людей поважного віку слідувати цим стереотипам, вважати їх за норму, обмежуючи свій потенціал. Унаслідок цього суспільство втрачає здатність використовувати можливості й надбання людей поважного віку та їхнім життєвим досвідом.

Цікавими виявилися результати обговорення уявлень респондентів про власне майбутнє коли їм виповниться 60 років та щодо заходів, які необхідні для формування сприятливого середовища свого далекого майбутнього у поважному віці.

Дискусія проходила по таких питаннях:

- чи збережеться сім'я в її сучасному вигляді;
- яким буде у нас стан навколишнього середовища;

- як ми будемо одягатися в старості;
- у яких будинках та умовах будемо жити;
- професії будуть затребувані у майбутньому;
- як трансформуються сучасні технічні засоби комунікацій (радіо, телебачення, Інтернет, телефон);
- які будуть релігії.

Респонденти зауважили, що задля створення кращого майбутнього необхідно:

- зміцнювати свої сімейні зв'язки;
- уже сьогодні замислюватися про майбутнє;
- бути більш терпимими й добрішими до оточуючих;
- змінювати самим ставлення до старшого покоління;
- вчитися, здобувати нові знання, щоб і в літньому віці мати можливість ефективно працювати на благо суспільства.

Висновок до другого розділу

В сучасних суспільствах наявною є трансформація ставлення до старшого покоління з боку молодших вікових груп в напрямку від традиційно шанобливого до нетрадиційного засуджуючого. Часто мова йде про абсолютно байдуже ставлення до старшого покоління не лише на державному, але й на побутовому рівні. У цих умовах люди поважного віку виявляють покинутим поколінням, яке позбавлене співчуття і співпереживання та допомоги зі сторони більш молодих членів суспільства.

Це є наслідком змін у багатовіковій традиції суспільства, котра стала притаманною з негативною конотацією не лише для молодих людей, але й для всіх інших членів суспільства. Зміни, які повністю відкидають досвід попередніх поколінь, призводять до конфліктів та розривів між поколіннями.

Міжпоколінський конфлікт у сім'ї є різновидом соціальної взаємодії предків і нащадків, які належать до соціальної спільноти, що заснована на шлюбіві/співжитті та спорідненості/усиновленні.

В цій спільноті між її членами: існують принципові відмінності - соціально-економічні, вікові, ідейно-політичні, субкультурні тощо; відсутня загальна згода; часто загострюються суперечності в системі сімейних й індивідуальних та суспільних цінностей; часто відбувається зіткнення взаємно несумісних потреб й інтересів і точок зору із приводу виконання сім'єю чи сімейною групою своїх функцій і структури сімейних взаємини, а також визначення мети розвитку сім'ї тощо.

Єдиною сутністю міжпоколінських взаємин не може бути ані «абсолютний розрив», ані «абсолютне оновлення». І одне й інше у чистому вигляді призвело б соціальної катастрофи. Тому метою сучасних суспільств мають бути гармонізація стосунків між поколіннями у їхній спадкоємності. Однак відмова від спадкування, невдячність та егоцентризм, нездатність до взаємошанобливого діалогу є крайніми проявами відособленості нового покоління, що поставити під загрозу навіть основи сучасної цивілізації.

Головним у міжпоколінських взаєминах має бути здатність кожного покоління безболісно інтегруватися до єдиного соціокультурного простору без жорсткої ієрархії та насильства, неповаги між батьками й дітьми, із безумовним утвердженням авторитету людей поважного віку й довіри і любові до дитини.

Міжпоколінські практики можна поділити на такі основні групи:

1. Люди поважного віку надають послуги підліткам та дітям;
2. Підлітки та діти надають послуги для людей поважного віку.
3. Підлітки, діти й люди поважного віку разом надають послуги людям різних вікових категорій.

ВИСНОВКИ

Міжпоколінські стосунки відіграють суттєве значення у глобальному масштабі сучасних суспільств, а також в існуванні на певному етапі життєвого шляху кожної окремої особистості. Кризові явища, що супроводжують сучасну сім'ю неминуче ставлять саме її існування під загрозу, а тому утворюють зони неблагополуччя та напруження в системі молодші/старші члени родини та в системах діти/соціум і дорослі-соціум.

Міжпоколінська взаємодія проявляється не просто у розвитку піклування про інших людей, але й поширення цього піклування з одного об'єкту (зокрема власні діти чи онуки) на значно більшу множину об'єктів (відомих чи навіть невідомих представників більш молодшого, або навіть майбутніх поколінь). Дана поведінка також є передумовою сформування почуття реалізованості та самоздійснення особистості й сприйняття свого власного життєвого шляху.

У сучасній соціології термін «покоління» вживається у двох значеннях:

- у публічній сфері - для вимірювання інтервалу умовних вікових когорт в ході соціальних змін;
- у сфері приватного життя - для вивчення родинних стосунків в межах сім'ї.

У соціальних науках методологічною основою для здійснення аналізу поняття «покоління» є дослідження:

- загального національного генотипу;
- соціальної диференціації великих історичних спільнот щодо історичного або еволюційного розвитку суспільства;
- соціально-історичної специфіки, яка визначається певною часовою локалізацією на історичному відрізку часу.

В сучасних дослідженнях поколінь одним з найбільш спірних питань являється визначення меж між поколіннями. За точку відліку кордонів символічного покоління в емпіричних дослідженнях більшість дослідників

беруть значну історичну подію або процес, що був спільно пережитий генерацією і залишився в якості найважливішого у пам'яті даного покоління.

При аналізі класифікацій поколінь зазвичай використовують наступні критерії:

- системні характеристики покоління, зокрема культура і склад покоління та поколінські об'єднання;
- біографічні характеристики покоління, зокрема ціннісні орієнтації та життєвий шлях;
- система соціалізації;
- стан засобів масової інформації;
- найважливіші події епохи;
- соціальні можливості суспільства;
- поведінкові зразки.

Трансляція спадщини може бути досягнута і через створення продуктів та ідей, тому люди похилого віку, усвідомивши розрив між новими елементами суспільного розвитку та їхнім власним досвідом, визначаються передусім з передачею поведінкових та моральних кодів. За таких умов старші, зазвичай, передають власні життєві історії подолання труднощів та виступають моделлю поведінки, вбачаючи в цьому своєрідний спосіб досягнення реального впливу на події та життя окремих членів своєї сім'ї.

Помітною є тенденція щодо зменшення або навіть відсутність вдячності та поваги за внесок зроблений літніми людьми у життя родини, або в роботу у рамках більш широкого соціального контексту, зокрема прояви ейджизму.

Саме тому важливими є врахування не власне наявності потенцій до взаємодії з молодшими поколіннями задля досягнення генеративних цілей, але й те почуття суб'єктивного благополуччя, яке отримують літні люди отримуючи вияви поваги та вдячність і поцінування за їхні генеративні старання.

Сім'я, що складається із представників кількох поколінь, незалежно від того живуть вони разом під одним дахом, або ж у різних помешканнях, є

достатньо поширеним різновидом сучасної сім'ї. Разом з цим, за свідченням результатів досліджень, в урбанізованому суспільстві сім'я, яка складається з кількох поколінь, є більш властивою переважно для нижчих шарів середнього класу та груп достатньо низького економічного та соціального статусу. Саме це часто-густо перешкоджає проявленню позитивних розвивальних та адаптивних можливостей такої сім'ї, натомість фокус уваги зазвичай концентрується саме навколо її недоліків.

Взаємодії, в яких учасниками є «молодший» та «старший» мають певну соціально-статусну і психологічну специфіку й ціннісне значення, які задаються певною асиметрією можливостей, зокрема прав і обов'язків. Вікова стратифікація разом з віковими стереотипами та уявленнями про можливості й властивості людей певного віку створюють поле для ролевих очікувань, котрі суттєво визначають характер міжвікової взаємодії.

Так, для старшого учасника взаємодії його позиція забезпечується більш багатим життєвим досвідом і знаннями, а також впевненістю у своїх власних діях і рішеннях.

Рольова участь у міжвіковій взаємодії здатна на зміни в просторі й часі, завдяки чому змінюються й механізми, котрі активують поведінку всіх учасників взаємодії. Так, зокрема, вступаючи у взаємодію в позиції «молодший член родини» зазвичай включаються механізми наслідування, за яких ефективно та активно проходить орієнтація на «зону найближчого розвитку». А для випадків, коли якийсь учасник взаємодії входить у спілкування з позиції «старший член родини», більш задіяним вже стають механізми соціальної відповідальності та соціального дорослішання.

В сучасних суспільствах наявною є трансформація ставлення до старшого покоління з боку молодших вікових груп в напрямку від традиційно шанобливого до нетрадиційного засуджуючого. Часто мова йде про абсолютно байдуже ставлення до старшого покоління не лише на державному, але й на побутовому рівні. У цих умовах люди поважного віку виявляють покинутим поколінням, яке позбавлене співчуття і співпереживання та

допомоги зі сторони більш молодих членів суспільства.

Це є наслідком змін у багатовіковій традиції суспільства, котра стала притаманною з негативною конотацією не лише для молодих людей, але й для всіх інших членів суспільства. Зміни, які повністю відкидають досвід попередніх поколінь, призводять до конфліктів та розривів між поколіннями.

Міжпоколінський конфлікт у сім'ї є різновидом соціальної взаємодії предків і нащадків, які належать до соціальної спільноти, що заснована на шлюбові/співжитті та спорідненості/усиновленні.

В цій спільноті між її членами: існують принципові відмінності - соціально-економічні, вікові, ідейно-політичні, субкультурні тощо; відсутня загальна згода; часто загострюються суперечності в системі сімейних й індивідуальних та суспільних цінностей; часто відбувається зіткнення взаємно несумісних потреб й інтересів і точок зору із приводу виконання сім'єю чи сімейною групою своїх функцій і структури сімейних взаємини, а також визначення мети розвитку сім'ї тощо.

Єдиною сутністю міжпоколінських взаємин не може бути ані «абсолютний розрив», ані «абсолютне оновлення». І одне й інше у чистому вигляді призвело б соціальної катастрофи. Тому метою сучасних суспільств мають бути гармонізація стосунків між поколіннями у їхній спадкоємності.

Однак часто відмова від спадкування, невдячність та егоцентризм, нездатність до взаємошанобливого діалогу є крайніми проявами відособленості нового покоління, що поставити під загрозу навіть основи сучасної цивілізації.

Головним у міжпоколінських взаєминах має бути здатність кожного покоління безболісно інтегруватися до єдиного соціокультурного простору без жорсткої ієрархії та насильства, неповаги між батьками й дітьми, із безумовним утвердженням авторитету людей поважного віку й довіри і любові до дитини.

Міжпоколінські практики можна поділити на такі основні групи:

1. Люди поважного віку надають послуги підліткам та дітям;

2. Підлітки та діти надають послуги для людей поважного віку.

3. Підлітки, діти й люди поважного віку разом надають послуги людям різних вікових категорій.

Цікавими виявилися результати обговорення уявлень респондентів про власне майбутнє коли їм виповниться 60 років та щодо заходів, які необхідні для формування сприятливого середовища свого далекого майбутнього у поважному віці.

Дискусія проходила по таких питаннях:

- чи збережеться сім'я в її сучасному вигляді;
- яким буде у нас стан навколишнього середовища;
- як ми будемо одягатися в старості;
- у яких будинках та умовах будемо жити;
- професії будуть затребувані у майбутньому;
- як трансформуються сучасні технічні засоби комунікацій (радіо, телебачення, Інтернет, телефон);
- які будуть релігії.

Респонденти зауважили, що задля створення кращого майбутнього необхідно:

- зміцнювати свої сімейні зв'язки;
- уже сьогодні замислюватися про майбутнє;
- бути більш терпимими й добрішими до оточуючих;
- змінювати самим ставлення до старшого покоління;
- вчитися, здобувати нові знання, щоб і в літньому віці мати можливість ефективно працювати на благо суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бойко, В.А. (2014). Феномен покоління: особливості соціологічної концептуалізації. *Грані*, 12 (116), 158–162.
2. Вовчик-Блакитна, О., Гурлева, Т. (2016). Якість життя – умова та результат міжпоколінної взаємодії в сім'ї // *Екологічна психологія*. Харків : Видавництво «Діса Плюс». С. 227-233
3. Головаха, Е. (1988). *Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи*. Киев: Наукова думка.
4. Заборовский, В. (2005). Эволюция социальной структуры: перспектива поколений. *Социология: теория, методы, маркетинг*, 1, 8–35.
5. Зарембо, К. (2017). *Українське покоління Z: цінності та орієнтири*. Результати загальнонаціонального опитування. За ред. К. Зарембо. Київ: Центр «Нова Європа».
6. Іваненко, О. (2019). Покоління Y: чи легко бути молодим. *Соціальні виміри суспільства*, 11 (22), 304–319.
7. Коваліско, Н. Макеєв, С. (2021) *Соціологія соціальної структури покоління*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 1.
8. Коваліско, Н. Макеєв, С. (2021) *Покоління в історико-соціологічній перспективі*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 3, 5-20.
9. Колот, А.М., Герасименко, О.А. (2020). Покоління Z і соціально-трудова платформа «Праця 4.0»: імперативи взаємодії. *Демографія та соціальна економіка*, 2 (40), 103–138.
10. Левада, Ю. (2001). *Поколения XX века: Возможности исследования*. Мониторинг общественного мнения, 5 (55), 7–14.
11. Левада, Ю., Шанин, Т. (2005). *Отцы и дети: поколенческий анализ современной России*. Москва: Новое литературное обозрение (НЛО).
12. Макеєв, С. (2013). *Огюст Конт: біля витоків соціологічної уяви*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 2, 184–198.

13. Малиш, Л. (2021) Три покоління українців у стратифікаційних ієрархіях: порівняльна перспектива. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 3, 21-36.
14. Малиш, Л. (2019). Принципи та правила вимірювання структурних нерівностей у соціології. Київ: Києво-Могилянська академія.
15. Малиш, Л., Виноградов, О. (2010). Освіта як передумова виходу молоді на ринок праці. В: С. Оксамитна, О. Виноградов, Л. Малиш, Т. Марценюк, Молодь України: від освіти до праці (сс. 81–103). Київ: Києво-Могилянська академія.
16. Нагорняк, К.М. (2020). Цінності поколінь X, Y та Z в Україні. Український соціум, 2 (73), 110–122.
17. Новикова, Л. (2015). Ціннісні відмінності поколінь в сучасному українському суспільстві. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія, 6.
18. Оксамитна, С., Виноградов, О., Малиш, Л., Марцинюк, Т. (2010). Молодь України: від освіти до праці. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія».
19. Оксамитна, С. (2011). Міжгенераційна класова та освітня мобільність. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія».
20. Радаєв, В. (2019). Миллениалы: Как меняется российское общество. Москва: Высшая школа экономики.
21. Сенюшкіна, Т. (2013). Проблема досягнення міжпоколінної солідарності в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України, 5 (67), 184–221.
22. Симончук, О. (2018). Соціальні класи в сучасних суспільствах: евристичний потенціал класового аналізу. Київ: Інститут соціології НАН України.
23. Стуканова, С. (2020). Формувати нове покоління. Соціологія: теорія, методи, маркетинг, 1, 171-172.

24. Aboim, S., Vasconcelos, P. (2014). From political to social generations: A critical reappraisal of Mannheim's classical approach. *European Journal of Social Theory*, 17 (2), 165–183.
25. Bristow, J. (2016). *The Sociology of Generations. New Directions and Challenges*. London: Palgrave Macmillan.
26. Connolly, J. (2019). Generational conflict and the sociology of generations: Mannheim and Elias reconsidered. *Theory, Culture & Society*, 36 (7–8), 153–172.
27. Erikson E. (1997) *The life cycle completed: Extended version with new chapters on the ninth stage of development* by Joan M. Erikson. New York: Norton.
28. Edmunds, J., Turner, B. S. (2005). Global generations: social change in the twentieth century. *The British Journal of Sociology*, 56 (4), 559–577.
29. Mannheim, K. (1952). The problem of generation. In: *Essays on the Sociology of Knowledge*. Oxford University Press.
30. Pickering, M. (1993, 2009). *Auguste Comte. An intellectual biography*. Cambridge University Press. [Vol. I, 1993; Vol. II, 2009; Vol. III, 2009].
31. Purhonen. S. (2016). Generations on paper: Bourdieu and the critique of "generationalism". *Social Science Information*, 55 (1), 94–114.
32. White, J. (2013). Thinking generations. *The British Journal of Sociology*, 64 (2), 216–247. Отримано 12.03.2021